

ILK O‘RTA ASRLAR DAVRIDA BUXORO VOHASI O‘YMA GANCH VA LOY BEZAKLARINING MODDIY MADANIYATDAGI AHAMIYATI

G‘aniyeva Sitora

Buxoro Davlat Universiteti magistranti

Niyazova Maxsuma

Buxoro Davlat Universiteti t.f.n.dotsent

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada o‘yma ganch va loy bezaklari o‘rganilish tarixi tahlil qilingan. Varaxsha arxeologik yodgorligidan topilgan devoriy suratlar juda qimmatli ma’lumot hisoblanadi. Bu suratlarni o‘rganish o‘sha davr haqida qimmatli ma’lumot beradi.

Kalit so‘zlar: Varaxsha, Afrosiyob, Bolaliktepa, ganch bezaklari, afsonaviy mavjudodlar, geometrik shakllar

KIRISH

Qadimda odamlar o‘z maskanlariga, devor- toshlarga ov jarayonlari, jang-jadallar, bazmlar, tantanali marosimlar suratini chizganlar. Jumladan, Afrosiyob, Varaxsha, Bolaliktepa va boshqa obidalar qoldiqlari shundan dalolat beradi. Islom dini yoyilgach, tirik mavjudodni aks ettirish taqiqlab qo‘yildi. Shuning uchun ularning o‘rniga o‘simliksimon, geometrik naqshli bezaklar chizish an’anaga aylandi. Bu naqshlarga chuqur mazmun singdirilgan. Naqshlarda ramziylik ustuvor.

Ota-bobolarimiz qadimiy obidalarni nafis naqshlar bilan bezar ekanlar, zavq olish bilan bir qatorda, ular orqali o‘z orzu-umidlarini, muhabbatlarini, tilaklarini aks ettirganlar. Ganchkorlik qadimiy san’at turlaridan. U Sharq mamlakatlari, xususan, O‘rta Osiyo, Eron, Turkiya, Arabiston, Afg‘oniston va boshqa mamlakatlarda taraqqiy etgan. Ayniqsa, O‘rta Osiyoda yaratilgan asarlar badiiyligi, kompozitsiyasi va ishlanish uslubi bilan farq qiladi. Ganch naqshlar O‘zbekistondagi ko‘pgina obidalarga ko‘rkamlik, go‘zallik baxsh etib turibdi. U Samarqand, Buxoro, Toshkent, Qo‘qon, Marg‘ilon, Xiva, Shahrisabz va boshqa shaharlardagi tarixiy obidalarni qurish va bezatishda ishlatilgan. Varaxshadan VII—VIII asrlarga oid ganch o‘ymakorligi namunalari topilgan. Ularda qushlar, hayvonlar, baliqlar, o‘simliksimon va geometrik shakllar tasvirlangan. Ganch bezaklarini tayyorlash texnologiyasi oddiy. Bu o‘n

asrdan ko'proq vaqt davomida saqlanib qolgan bir xil usullar bilan bir qatlam yoki bir nechta gips qatlamini qo'llash va keyinchalik qoliplash va kesishdan iborat.

Varaxsha ganj dekoratsiyasining o'ziga xos xususiyati - bu nozik pardozlash. uning bir nechta eskizlari, bu uni ushbu turdagi arxitektura dekoratsiyaning keyingi namunalari bilan mutlaqo taqqoslab bo'lmaydi, bu erda har bir mayda narsa va har bir detalning sinchkovlik bilan bezatilib mohirlikka erishiladi. Bu hatto dekoratsiyada inson yuzlari kabi muhim qismlari ham tasvirlangan. Inson tasvirida og'iz chizilgan. Ko'zlar ko'pincha qo'shimcha tafsilotlarsiz oddiy bodom shaklidagi bo'rtiqlar sifatida tasvirlangan

Ko'pgina hollarda, nafaqat o'quvchilar belgilanmaydi, balki hatto ko'z qovoqlari va ko'z olmasi ham ta'kidlanmaydi. Soch turmagi, soqollari, kiyim-kechaklari, bezaklari va boshqalar xuddi shunday tejamkor va lakonik tarzda, bir nechta qalin zarbalar bilan tasvirlangan. Ganjning yuzasi butun oq rangda qoldiriladi. Bo'yash izlari va shunga qaramay, faqat ikkita yoki uchta bo'lakda alohida kichik aniq mahalliy dog'lar (masalan, qizil rangga bo'yalgan qushning ko'zi) ko'rinadi. Bu yerda bo'yoq o'zining yorqinligi va yangiligini saqlab qoldi. Yassi bezakli yuzalar o'simliklar va hayvonlar, odamlar va afsonaviy mavjudotlar tasvirlari uchun fon bo'lib xizmat qilgan. Bu figuralar baland relyefda, ba'zan ular deyarli haykalga o'xshaydi. Dekoratsiya tayoqlar, elkama pichoqlari, kornislar, ustunlar, kamarlar bilan to'ldirildi, ularning qismlari ko'p miqdorda topilgan.

Boy ganj dekoratsiyasi yetuk va tajribali rassomlar mehnatining natijasidir. Saroyni bezab turgan hunarmandlar ushbu materialning xususiyatlaridan keng va mohirona foydalanganlar, u bilan ishlash oson va oddiy texnika vositalari yordamida binoning ta'sirchan bezaklarini yaratishga imkon beradi.

Saroy binosining qazish ishlarini tavsiflashda Janubiy zalning tor kichkina xonalarida topilgan ganj bezaklarining bo'laklari soni bir necha mingga etganligi ta'kidlangan. Mulohazalarga ko'ra, ushbu dekoratsiya Janubiy zalning tepasida joylashgan katta old zalni bezash maqsadida foydalanilgan. Devorlarning tekis va kavisli yuzalarini to'ldiradigan bezakning naqshlari juda xilma-xildir. Ularning eng oddiy geometrik shakllarning kombinatsiyasi. Bu to'g'ri yoki diagonal ravishda o'rnatilgan kvadratlar. Ba'zan ular qo'sh, bir-biriga yozilgan, ba'zan ular diagonallardan biri bo'ylab romb shaklida cho'zilgan.

Kvadratchalar yoki romblarning eng oddiy kombinatsiyasi ba'zi hollarda doiralarni kiritish bilan murakkablashadi, kvadratchalarning o'rtalariga yoki ularni ramkaga qo'yish, devor bo'yashidagi bezakdan tanish bo'lgan. To'rt

bargli gul ba'zan zanjirlarining kesishgan joylarida paydo bo'lib, bezakning sodda dizaynini yanada jonlantiradi.

Sof geometrik bezakli konstruksiyalarga qovurg'ali relyef bilan murakkablashgan uchburchaklar qatorlari, zigzag hoshiyalar va shiferli tomni eslatuvchi, lekin burchaklarida qo'shimcha kichik kvadratchalar bo'lgan bir-birining ustiga qo'yilgan kvadratchalardan yasalgan po'stloqli bezak kiradi

Murakkab bezak naqshlarining tavsifiga murojaat qiladigan bo'lsak, shuni ta'kidlash kerakki, Varaxshaning ganj dekoratsiyasining barcha boyligi va xilma-xilligi bilan bu yerda X asrdan beri bizga ma'lum bo'lgan me'moriy bezakda hukmronlik qilgan keyingi murakkab inshootlarga o'xshash narsalar uchramaydi. Bu murakkab geometrik konstruksiyalar — gerixlar Varaxsha san'ati uchun begonadir. Bu yerda bezakli nisbatlar har doim oddiy kvadrat yoki to'rtburchaklar panjaraga asoslanadi, ba'zan egilgan, romblar yoki doiralarni hosil qiladi.

Bir qator bezak naqshlari oddiy kvadrat panjaraga asoslangan bo'lib, geometrik shakllarning keyingi rivojlanishini ifodalaydi, bu geometrik o'simlik naqshining yanada murakkab kombinatsiyalariga o'tish bosqichidir. Bunday bezaklar eng qadimiy motiflardan birining variantini o'z ichiga oladi. Oddiy va diagonal bo'ylab joylashtirilgan to'rtta gulbargli rozetli kvadratchalar motivi ajoyib. Qo'shni kvadratlarning yon tomonlari gulbarglarga aylanganda bezak yanada murakkablashadi, ular yanada rivojlangan versiyalarda qo'shimcha diagonal gulbarglar bilan tekislikning yulduz shaklidagi to'ldirishini hosil qiladi.

Yulduzli naqsh sakkiz bargli rozetlarning bezaklarini beradi, barglarning cho'zilgan uchlari bilan o'zaro bog'langan, ular orasiga olti, besh yoki to'rt bargli stakan gullar qo'yilgan. Ko'p sonli fragmentlarga ko'ra, bu motif, ayniqsa, devor bezaklarida keng qo'llanilgan, bu ot oyog'ining bo'lagidan ko'rinib turibdiki, qandaydir katta haykaltaroshlik kompozitsiyasi ochilgan manzarali fonni ifodalaydi.

Sevimli elementlardan biri bu "yurak" motivi bo'lib, u oddiy shakllarda

(vertikal, gorizontaal ravishda joylashtirilgan "yuraklar" zanjiri) va yanada murakkab versiyalarda qo'llaniladi, bu yerda ular qo'shimcha gulbarglar bilan murakkablashadi.

Burchaklarda bir-biriga bog'langan kvadratchalar hosil qilgan naqshlarning ikkita varianti mavjud. Ulardan birinchisiga ko'ra, olti bargli katta gul kosalari kvadrat maydonlarida joylashgan. Kichik kvadratchalar bir-biriga yozilgan kvadratchalar bilan to'ldiriladi, markazga qarab kamayadi. Naqshning ikkinchi variantiga ko'ra, kvadratchalar ichiga to'rtta tor barglari gullari joylashtirilgan. Bu kvadratchalarda turli xil variantlari, ma'lumki, qadimgi va o'rta asrlar Sharq san'atida keng tarqalgan va arxitektura bezaklarida g'oyat katta o'rin egallagan o'zaro bog'langan lentalar motivining eng oddiy namunasini ko'rish mumkin.

Dekorativ panellar ramkalarida bir-biridan o'sadigan palma shaklidagi barglar, spiral barglari bo'lgan novdalar, oddiy bezak, rozet lentalari, bir va ikki qatorli "marvaridlar" yoki xochsimon kesikli "tugmachalar" mavjud. Biz bog'lovchi motifida sof vegetativ naqshga o'tishni ko'ramiz - bu to'lqinsimon egri chiziqli poya barglari bilan turli yo'nalishlarda navbatma-navbat namoyon bo'ladi. Bu keyinchalik "islamiy" deb nomlangan keng tarqalgan ornamentning variantlaridan biridir.

Kornishidan va keng bezak chegaralarini bezab turgan bezak chiziqlari katta qiziqish uyg'otadi. Ulardan birida - xilma-xil "gul lentasi" - katta va kichik palmetalar almashinib, spiral shaklida egilgan poyalar bilan bog'langan. Qadimgi Sharq va qadimgi O'rta yer dengizi san'atining turli xil turlarida juda keng tarqalgan va yaxshi ma'lum bo'lgan ushbu bezakning kelib chiqishi qadimgi davrlarga borib taqaladi. Bu motivning Varaxsha varianti ellinistik san'at bilan bog'liq bo'lishi mumkin, lekin u ham o'ziga xos xususiyatlarga ega

Xuddi shu naqshning kamroq "ellinistik" versiyasi tor chegarada taqdim etilgan, bu yerda murakkab palmetalar va ignabargli konusga o'xshash ba'zi figuralar o'zaro almashinadi.

Ikkinchi chegarada lola guliga o'xshash gullar bilan murakkab bo'lgan yana bir navli o'simta bor. Uchinchi hoshiyaning asosini jingalak yaproqlar bilan yumshoq egilgan kurtaklar bilan bog'langan manzarali doiralar tashkil etadi. Ushbu chegara doiralaridan biz faqat bittasini yig'ishga muvaffaq bo'ldik. Bu, albatta, qonun g'ildiragiga o'xshaydi ("dharma chakra"), quyoshning qadimiy ramzi bo'lib, buddist san'atda Buddaning ramzi sifatida namoyon bo'ladi (Bxarxuti relyeflarida Sanchi, Surya ibodatxonasi va Hindistonning boshqa yodgorliklari) va Varaxsha dekorativ san'atida saqlanib qolgan, ehtimol buddizm O'rta Osiyo hududiga kirib kelgan o'sha davrlarni eslatuvchi yodgorlik sifatida.

To'rtinchi hoshiyadagi bezak bir-biriga yaqin joylashgan dumaloq rozetlardan iborat bo'lib, ular bir-birini takrorlamaydi, balki o'zagi, gulbarglari soni, shakli va boshqalar bilan farq qiluvchi ko'p sonli turli xil variantlarda berilgan. Ularning orasidagi uchburchaklar. turli palmetalar bilan to'ldirilgan rozetlar. Ushbu bezak, yuqorida aytib o'tilgan yulduz shaklidagi bezak bilan bir qatorda, dekorda eng keng tarqalganlardan biri edi: u bir nechta navlarda topilgan, ular miqyosi, rozetlari, ular orasidagi plombalarning tabiati va boshqalar bilan ajralib turadi.

Uchinchi ornamentda biz gulning nihoyatda qiziqarli stilizatsiyasini ko'ramiz, u shamrok, "marvaridlar" zanjiri bilan bezatilgan kosa (ba'zi hollarda qisqichbaqasimon tishlar) va radial tarzda joylashtirilgan to'g'ri gulbarglari va gulbarg bilan modellashtirilgan pistildan iborat. "yurak" va yuqoriga qarab kamayib borayotgan uchburchaklar. Gullar chayqaladi; ular orasidagi bo'shliqni yumshoq to'lqinli chiziqda kavisli kurtaklar-barglar egallaydi, birlashmalarda qo'sh to'plamlar bilan tutiladi.

Bu maqolada xulosa o'rnida shuni takidlashimiz mumkinki, naqshlar, ayniqsa, arablar istilosi davrida shakllangan Varaxsha ornamental san'ati taraqqiyotining murakkabligini yaqqol ko'rsatadi. Agar Qadimgi Sharqda paydo bo'lgan va qadimgi Yunonistonda ajoyib tarzda rivojlangan akantus barglari naqshida ellinistik san'atning aniq aks-sadosi bo'lsa, yuqorida ko'rib chiqilgan bezakni Qadimgi Sharq dekorativ san'atidan olish mumkin. Qanday bo'lmasin, bu ikkala naqsh ham Varaxshaning ganj o'ymakorligida qayta ko'rib chiqilgan shaklda

berilgan, ular mahalliy hunarmandlar tomonidan yaratilgan noyob uslubga organik tarzda birlashtirilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI: (REFERENCES)

1. Дўсимов З., Эгамов Х. Жой номларининг қисқача изоҳли луғати. –Тошкент: Ўқитувчи, 1977.
2. Абу Бакр Муҳаммад ибн Жаъфар ан-Наршахий. Бухоро тарихи. – Тошкент: Шарқ баёзи. 1993.
3. В. А. ШИШКИН АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ РАБОТЫ 1937 г. В ЗАПАДНОЙ ЧАСТИ БУХАРСКОГО ОАЗИСА ИЗДАТЕЛЬСТВО УзФАН Ташкент — 1940
4. Абу Бакр Муҳаммад ибн Жаъфар ан-Наршахий. Бухоро тарихи. – Тошкент: Шарқ баёзи. 1993.
5. То‘раев Halim. Бухоро тарихи / - Бухоро : "Sadriiddin Salim Buxoriy" Durdona nashriyoti, 2020.
6. То‘раев Halim. Бухоро тарихи / - Бухоро : "Sadriiddin Salim Buxoriy" Durdona nashriyoti, 2020
7. Shodiyeva M. X. Milliy arxitektura yodgorliklarida sharqona bezaklarning o‘rni // Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2021. – Т. 1. – №. 11
8. Aliqulov A. M. Tarixiy devoriy asarlar // Экономика и социум. – 2022. –